

РУССКИЙ И БЕЛОРУССКИЙ ЯЗЫКИ КАК ИНСТРУМЕНТ И ПРЕДМЕТ ОБУЧЕНИЯ

В. У. Барысенка
Мінск, МДЛУ

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ РУСКАМОЎНЫМ НАВУЧЭНЦАМ

Працэсы глабалізацыі, міжнародныя адносіны ствараюць умовы для прасоўвання беларускай мовы і культуры ў сусветнай супольнасці. Згодна з Дж. Наю, у сучаснай сітуацыі актуальная палітыка так званай «мяккай сілы» (soft power) дзяржавы заснавана на прывабнасці яе культуры, каштоўнасцяў, палітычных і сацыяльных праграм, звязана з культываваннем пачуцця сімпатыі, з прыцягальнасцю ідэалу і пазітыўнага прыкладу.

Фарміраванне ацэначных адносін да краіны залежыць у тым ліку і ад успрымання яе культуры. У гэтай сувязі вывучэнне беларускай мовы суайчыннікамі і інафонамі прадугледжвае авалоданне пэўным сродкам камунікацыі, пры гэтым не столькі разуменнем, колькі спасціжэннем, выпрацоўкай каштоўнасна-сэнсавых арыенціраў. «Стварэнне пазітыўнага эмацыйнага асяроддзя – адна з найважнейшых задач пры навучанні мове. Перш за ўсё, трэба знайсці камфортны эмацыйны стан, нейкі прыемны вобраз для мовы, якую вывучаеце. Мовы не трэба баяцца. Яе трэба любіць. І тады яна стане для вас яшчэ адным вымярэннем, існаванне ў якім будзе прыемным і ўтульным ... Асацыяцыі з краінай, мову якой вучыце, асабістыя ўспаміны (пажадана пазітыўныя) – усё гэта стварае індывідуальны ключ, пароль для ўваходу ў новую мову, у якой вы хочаце навучыцца адчуваць сябе камфортна», – рэкамендуе расійскі лінгвіст-паліглот Дз. Пятроў.

Беларуская мова як замежная (БМЗ) нядаўна зрабілася як аб'ектам даследавання, так і прадметам выкладання ў вышэйшай школе Беларусі. Пры гэтым рознага роду дапаможнікі для іншамоўных навучэнцаў пачалі з'яўляцца з другой паловы XX ст. і ў Беларусі, і за яе межамі. Адным з першых такіх выданняў стаўся падручнік у двух тамах В. Пашкевіч, які выйшаў у Таронта у 1974 г. і быў запатрабаваны жыццём беларускай дыяспары ў Канадзе. Гэтыя два тамы – да цяперашняга часу ўзор сістэматызаванага, поўнага і практыка-арыентаванага курса беларускай мовы як замежнай. В. Кіпель успамінаў, што па падручніку В. Пашкевіч займаліся і студэнты славістыкі Калумбійскага ўніверсітэта ў Нью-Ёрку.

Адпраўным пунктам пры стварэнні праграм і вучэбна-метадычных дапаможнікаў па беларускай мове як замежнай з'яўляецца вызначэнне кантынгенту навучэнцаў. Вялікую групу складаюць дарослыя людзі, якія вывучалі беларускую мову ў школе, пражываюць на тэрыторыі Беларусі, але актыўна не карысталіся ёй у паўсядзённым жыцці і прафесійнай дзейнасці,

аднак у пэўны момант адчулі патрэбу ў аднаўленні страчаных навыкаў беларускамоўнай камунікацыі. Другую групу складаюць замежныя студэнты вышэйшых навучальных устаноў Беларусі, для якіх вывучэнне беларускай мовы з'яўляецца абавязковым прадметам. Трэцяя група – гэта нашчадкі нашых суайчыннікаў, якія па тых ці іншых прычынах апынуліся па-за межамі Беларусі і вырашылі аднавіць сувязь з Бацькаўшчынай на моўным узроўні ў тым ліку. Чацвёртая група – гэта замежныя спецыялісты (філолагі-славісты, палітолагі, дыпламаты), для якіх валоданне пэўнымі відамі беларускамоўнай дзейнасці (гаварэнне, аўдзіраванне, чытанне, пісьмовая мова) з'яўляецца абавязковым патрабаваннем прафесіі. З вышэйпералічанага вынікае агульнае – беларускую мову ў якасці замежнай вывучаюць, як правіла, дарослыя грамадзяне, якія ў той ці іншай ступені валодаюць рускай мовай (ці як роднай, ці як замежнай).

Яшчэ ў 70-я гады XX ст. Савет Еўропы прапанаваў удасканаліць сістэму навучання замежным мовам. Асноўным быў прызнаны камунікатыўны сістэмна-дзейны падыход. У расійскай і беларускай лінгвадыдактыцы актыўна даследуюцца крытэрыі да адбору лексічнага матэрыялу на аснове яго лінгвакультурнай мінімізацыі, фарміруецца тэарэтычная і метадычная база лексікаграфавання лінгвакультуры, ствараюцца слоўнікі лінгвакультуры, што інтэрпрэтуюць розныя тыпы культурна значнай інфармацыі. Семантыка слоў даследуецца праз прызму свядомасці, ментальнасці і моўнага ладу свету. Кагнітыўна-лінгвістычны падыход да авалодання лексікай і граматыкай вывучаемай мовы на знешнім (свядомым) і глыбінным (канцэптuallyным) узроўнях уяўляецца сёння надзвычай эфектыўным. Яго распрацоўваюць расійскія лінгвісты Г. І. Кустава, З. Д. Папова, І. А. Сцярынін.

Перавагі такога падыходу відавочныя, аднак пры выкладанні БМЗ было б памылковым не выкарыстоўваць веданне навучэнцамі рускай мовы, якая выступае ў якасці не столькі пасярэдніка, колькі пэўнай моўнай і маўленчай базы, што дазваляе аптымізаваць навучанне і за мінімальную колькасць гадзін выйсці на ўзровень А 2 па міжнароднай шкале.

Працуючы з рускамоўнымі навучэнцамі, няма неабходнасці падрабязна спыняцца на кожнай літары алфавіта, дастаткова акцэнтаваць увагу на адрозненні літар і гукаў беларускай і рускай моў. Пэўную складанасць уяўляе сабой пастаноўка рускамоўным правільнай артыкуляцыі зычных гукаў (фрыкатыўнага [г], цвёрдага [ч], афрыкат [дж], [дз'], [ц'], спалучэнняў зычных). Пры гэтым парушэнне арфаэпічнай нормы не будзе ўплываць на сэнсавае ўспрыняцце і часцей узнікае праблема з вымаўленнем не пры гаварэнні, а пры чытанні.

Засваенню лексікі і граматыкі беларускай мовы садзейнічае блізкасць ладу рускай мовы, з'ява станоўчага пераносу спрыяе развіццю навыкаў моўнай здагадкі ў навучэнцаў. Аднак неабходна памятаць пра заканамернае ўзнікненне руска-беларускай дэструктыўнай інтэрферэнцыі, якая ў пэўным сэнсе ўскладняе вучэбны працэс і ўплывае на чысціню мовы студэнтаў. Гэта праяўляецца ў граматычных характарыстыках слова і яго сінтаксічнай спалучальнасці ўнутры словазлучэння і сказа. Зразумела, што фарміраванне

граматычнай кампетэнцыі ў навучэнцаў дасягаецца выкананнем адпаведных практыкаванняў, арыентаваных у першую чаргу на супастаўленне блізкіх граматычных з’яў у беларускай і рускай мовах, на адпрацоўку спецыфічна адрозных ад рускай мовы элементаў беларускага словаўтварэння, лексіка-граматычнай семантыкі і спалучальнасці, калі адна і тая ж думка ў рускай і беларускай мовах выражаецца рознымі сродкамі. Студэнты павінны атрымаць навыкі падбору адэкватных беларуска-рускіх эквівалентаў лексічных адзінак і словазлучэнняў, у тым ліку і фразеалагічнага характару, пазнаёміцца са з’явамі міжмоўнай аманіміі (так «званыя ўяўныя сябры перакладчыка»).

Канчатковая мэта 34-гадзіннага курса – уменне бегла чытаць з захаваннем фанетычных законаў беларускай мовы, выкарыстоўваць пачатковыя лексічныя і граматычныя навыкі пры спантаным спараджэнні выказванняў у розных камунікатыўных сітуацыях (прывітанне, развітанне, прабачэнне і рэакцыя на прабачэнне, падзяка і рэакцыя на падзяку і г. д.); уменне запісаць беларускія фразы з голасу.

Натуральна, што фарміраванне лексічнай і граматычнай міжкультурнай кампетэнцыі навучэнцаў адбываецца ў межах традыцыйнай тэматыкі: знаёмства, сям’я, знешнасць, штодзённае жыццё, побыт чалавека, ежа і напоі, жылло, навакольнае асяроддзе, транспарт, падарожжа, прырода. Менавіта ў гэтым полі і будзе праяўляцца спецыфіка беларускай мовы. Як правіла, большасць тэкстаў грамадска-сацыяльнай тэматыкі даволі лёгка разумеецца рускамоўнымі студэнтамі.

Спецыфіка функцыянавання сучаснай беларускай мовы, на жаль, амаль не робіць яе мовай асяроддзя, мовай вучэбна-прафесійнай, штодзённа-бытавой, грамадска-сацыяльнай камунікацыі. БМЗ часцей за ўсё вывучаюць як крыніцу культурнай інфармацыі. Цікавіць беларуская схема ўспрымання рэчаіснасці, зафіксаваная ў мове. Такім чынам, і выкладанне павінна быць антрапацэнтрычным, абавязкова даваць уяўленне пра «моўную карціну свету», «моўную мадэль свету». Навучальны працэс патрабуе як рэцэптыўных, так і прадуктыўных відаў маўленчай дзейнасці. Значыць, лексічныя адзінкі будуць не раўназначнымі як у плане частотнасці, так і ў эмацыйна-стылявым плане.

Зразумела, што паралельна навучэнец знаёміцца з кагнітыўнай базай, структурнай сукупнасцю ведаў, нацыянальна маркіраванымі і культурна дэтэрмінаванымі ўяўленнямі беларусаў. Валоданне кагнітыўнай базай, або, як мінімум, яе цэнтральнай часткай, вызначае адэкватнасць зносін носьбітаў мовы і замежнікаў, якія вывучаюць дадзеную мову. Працэс другаснай інкультурацыі ажыццяўляецца перш за ўсё праз тыя моўныя адзінкі, што ўваходзяць у кагнітыўную базу і ядро культурнай прасторы.

У сваёй працы «Руская мова і моўная асоба» (2010) Ю. Н. Каравулаў вылучае 102 першасныя канцэпты. Прыкладна столькі ж будзе і ў беларускай канцэптасферы. Натуральна, у практыцы выкладання ахапіць такую колькасць немагчыма, таму неабходна мінімізацыя. Для прыкладу звернемся да канкрэтных канцэптаў, ключавыя словы якіх ўяўляюць немаркіраваную,

нейтральную лексіку, на першы погляд простую, якая не выклікае цяжкасцей у засваенні замежнымі навучэнцамі. Мы выбралі некалькі агульнаўжытных лексем (*дом, хата, кут, радзіма*), што ўваходзяць у базавую лексіку.

Універсальны канцэпт «дом» маецца практычна ва ўсіх мовах. У сучаснай беларускай мове лексема *дом* уключае ў сябе шмат значэнняў: а) будынак, жылло, установа, прадпрыемства (*Дом культуры, Дом кнігі, наш пяціпаверховы дом, выклік лекара на дом, праца на даму*); 2) побыт, уклад гаспадаркі, утульнасць; 3) сям'я, блізкія адносіны паміж сваякамі; 4) род, прозвішча (састар.).

У англійскай мове для карэлюючага канцэпту існуюць дзве мнагазначныя лексемы (*a house, a home*), якія выкарыстоўваюцца ў дакладна вызначаных сітуацыях. Дом для ангельца распадаецца на «ўнутраную, асабістую прастору» і на «вонкавую». *House* выкарыстоўваецца для абазначэння будынка, жылла, кватэры (*house-room, to keep house, big house*), для абазначэння афіцыйных устаноў, фірмаў, гатэляў і інш. (*House of commons, fashion house, house-builder, housemather* 'выхавальніца'), а таксама для абазначэння каралеўскіх дынастый (*House of Steward*). Дадзеная лексема выкарыстоўваецца ў афіцыйнай абстаноўцы, абазначае розныя грамадскія інстытуты. *Home*, у сваю чаргу, ужываецца ў тых выпадках, калі трэба перадаць нешта блізкае, інтымнае, роднае (*at home* 'дома, дадому', *feel at home* 'адчуваць сябе як дома', *Men make houses, women make home* 'мужчыны будуць дамы, жанчыны ствараюць утульнасць, хатнюю атмасферу'). Акрамя таго, гэтая ж лексема пазначае радзіму: *Homeland, homesick, at home and abroad, homeboy, homegirl* = a persone from your town or neighbourhood (Oxford English Dictionary).

У беларускай мове таксама маецца дзве мнагазначныя лексемы *дом* і *хата*, якія выкарыстоўваюцца і паралельна, і ў дакладна вызначаных сітуацыях. Дом для беларуса, як і для ангельца, распадаецца на «ўнутраную, асабістую прастору» і на «вонкавую».

Значэнні лексем *дом* падобныя да рускіх: 1) будынак, жылло, установа, прадпрыемства (*Дом культуры, Дом кнігі, наш пяціпаверховы дом, выклік лекара на дом, праца на даму*); 2) побыт, уклад гаспадаркі, утульнасць; 3) сям'я, блізкія адносіны паміж сваякамі; 4) род, прозвішча (састар.); 5) Радзіма.

Хата (ад стар.-венг. формы сучаснага венг. *Ház* 'дом' ці ад стараіранскага; пар. таксама і нямецкае *Hütte*, англ. *Hut* 'хаціна') – традыцыйны дом з печку ўкраінцаў, беларусаў, заходніх і паўднёвых рускіх, часткі палякаў, як правіла, з чатырохсхільным саламяным або чаротавым дахам.

Дом і *хата* супадаюць у значэннях: будынак, побыт, уклад гаспадаркі, утульнасць; сям'я, блізкія адносіны паміж сваякамі. Але ўстанова, прадпрыемства – толькі *дом* (*выклік урача дамоў, праца на даму*). *Хата*, у адрозненне ад дома, яшчэ і ўнутраная частка будынка. *Хата* ў традыцыйным паняцці беларусаў усё ж такі не толькі дом у сельскай мясцовасці – гэта своеасаблівы цэнтр раздзелу Сусвету, цэнтр жыццёвай прасторы, канцэнтрацыя асноўных каштоўнасцей: шчасця, дастатку, адзінства сям'і і роду.

Бытовые предметы – хатнія; простой, свойский – хатні; домашние животные – хатнія; домашний телефон – хатні; домашнее обучение – хатняе; домашнее задание – хатняе; домработница – хатняя гаспадыня. Бацькоўскі дом і матчына хата...

Як адзначала А. Вяжбіцка, для кожнай нацыянальнай культуры ёсць ключавыя вызначальныя слова. Для нямецкай культуры – пунктуальнасць; для рускай – душа, туга, лёс; для амерыканскай – канфідэнцыяльнасць. Для беларускай лингвакультуры такім ключавым словам і будзе *хата* як вобразны змест канцэптаў «радзіма» і «сям'я».

Такім чынам, можна казаць пра культурна-моўны код як неабходную ўмову ўзаемаразумення і пра яго важнасць пры вывучэнні замежнай мовы. Для адэкватнага разумення канцэпту неабходны семантычны аналіз структуры лексемы, уважлівае супастаўленне беларускай і роднай моў навучэнцаў.

Камунікатыўна-дзеіны падыход павінен абавязкова адбывацца ў кантэксце ўзаемадзеяння культур. З'яўляючыся прадстаўнікамі ўсходнеславянскай сям'і народаў, беларусы, натуральна, маюць у нацыянальным характары і культуры шэраг агульных з рускімі рысаў. У нас агульны маральна-этычны імператыў, падабенства традыцыйных народных звычаяў, але пры гэтым беларуская культура ўнікальная. Беларуская мова – гэта не набор фанетычных і лексічных адзінак, граматычных структур і правілаў, а своеасаблівы спосаб мыслення, успрыняцця навакольнай рэчаіснасці. Мова з'яўляецца найлепшым сродкам для азнаямлення і разумення культуры беларусаў. Навучанне беларускай мове рускамоўных, заснаванае на суаднясенні беларускай і рускай моў, дае магчымасць супаставіць дзве блізкія культурныя традыцыі, усвядоміць арыгінальнасць і ўнікальнасць кожнай з іх, развіць талерантнае стаўленне да прадстаўнікоў іншых культур.

Т. И. Гринцевич, Е. П. Занкович
Минск, БГАТУ

ПРОБЛЕМНОСТЬ В ПРАКТИЧЕСКОМ КУРСЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

В силу своей практической направленности русский язык как иностранный особым образом соотносится с проблемным обучением. По мысли Л. В. Щербы, «ведущим началом для активного усвоения языка должен быть смысл» [3, с. 77]. Задача преподавателя – показать новые сферы, в которых обучаемые найдут новый для них смысл. Они должны осознать, что изучать чужой язык – не значит зубрить слова, переводить тексты, но прежде всего учиться думать обо всем самостоятельно, удивляться самому приобретению другого языка, возможности иначе выразить мысль. Важно всегда быть активным, видеть приобретение знаний на каждом занятии, учиться преодолевать трудности (изучение любого языка – это огромный кропотливый труд), открывать в себе скрытые силы, познавать свои возможности.